

Kaunokirjallisuus sosiaalitiedon lähteenä

HELMI MÄKI

Katsoessani taakse jäänyttä työtäni sosiaalialalla ja siihen vaikuttanutta kirjallista tekstiä huomaan yllättävän seikan. Massasta ei nousekaan esiin vain alan kirjoja, tutkimuksia, raportteja ja analyyseja, vaan myös kaunokirjallisuutta. Sitä olen lukenut ajankulukseksi ja viihteeksi.

Kodissani oli kirjoja, ja niiden lukeminen kuului elämäntapaan. Lapsena katselin kuvakirjoja ja kuuntelin, kun satuja luettiin. Ensimmäisen oikean kovakantisen kirjan sain joululahjaksi 7-vuotiaana, jolloin olin aloittanut koulunkäynnin. Kirjan nimi *Hipsuvarvas autiolla saarella*, tekijänä Arvid Lydecken (1884–1960), lupasi jännitystä. Muistan kirjan juonen: Pieni hiirityttö Hipsuvarvas lähtee luvatta seikkailemaan lautalla merelle. Joutuu vaikeuksiin, asettaa punaruutuisen esiliinansa – minulla oli melkein samanlainen – lautan pystypuuhun. Se huomataan, ja hän pelastuu merihädästä. Tärkeämpää kuin juoni oli kuitenkin se, että osasin itse lukea oikeaa kirjaa. Sitä ei voinut tehdä leikkienurkassa, vaan oli mentävä saliin, jota pyhien takia pidettiin lämpimänä ja jossa joulukuusikin antoi tilanteelle sen edellyttämää juhlavuutta. Lydeckenin kirja on loistavien värikuvien takia tänään antikvariaattien hintava aarre.

On paljon kaunokirjallista tekstiä, joka on vaikuttanut joko suoraan tai välillisesti ammatilliseen työhöni. Tähän kirjoitukseen olen valinnut siitä esimerkkejä neljältä erilaiselta kirjailijalta. Kirjat ovat jääneet mieleeni eri elämänvaiheissa, kaksi ensimmäistä ollessani koululainen, kaksi jälkimmäistä toimiessani ammattimaisena sosiaalityöntekijänä.

Yksinäisenä yhteisön murroksessa

F. E. Sillanpää: *Hurskas kurjuus* (Otava, 1919)

Olin siirtynyt kansakoulusta oppikouluun, ja silloin oli lomapäivä. Jotain tehdäkseen availin kirjakaappia, jonka lasiset ovet jyrisivät. Toiseksi alimmalla hyllyllä näin siniharmaisiin kansiin sidotun kirjarivin. Jouduin polvistumaan, jotta yllisin niihin. Otin käteeni F. E. Sillanpään *Hurskas kurjuus* -teoksen ja jäin siihen lukemaan kuin naulittuna. En tiedä kuinka moneksi tunniksi. Sen muistan, kun viimein nousin ylös, että jalkojani pisteli puutumuksesta ja suoristautuessaani tunsin kuin olisin kasvanut. Kirjailijan nimi ei erityisemmin houkuttellut. Tiesin Sillanpään keskeyttäneen yliopisto-opintonsa ja elelevän kotikaupunkini Tampereen lähellä Hämeenkyrössä.

Kirjan kolme ensimmäistä sivua kertoi heti teoksen sisällön, Juha Toivolan, ”vanhan, vastenmielisen äijänrahjuksen” elämäнкаaren. Kun Juha oli ”kapinan aikana sekaantunut jollakin lailla erääseen törkeään murhaan hänet tuomittiin pittemmittä arveluita”. Tuttu jääkäri ampui Juhan maakuoppaan kuolemaantuomittujen jonon viimeisenä. Jääkärien maailma oli minulle tuntematon, mutta jotain ylevää olin siihen liittänyt. Järkytyin. Kun teksti kuitenkin avasi vaiettua lähihistoriaa ja kummitätini taustaa, kirja oli luettava alusta viimeiseen sivuun saakka.

Juha Toivolan isä Penjami oli ”jylhän tyly, hiljalleen häviöön menevä, tupakkileukainen, viinaanmenevä”. Kun Penjami kuoli, talo pakkomyyttiin ja äiti ”hennonhempeä” Maija joutui poikineen kerjäläisjoukkoon, joka silloin, nälkävuosina, paikkakunnalla kierteli. Maija kuului talollisten sukuun ja ”sai kuin saikin puhutuksi” Juhan yhteen niistä. Maija palasi myöhemmin retkiltään sinne itsekin kuolemaan. Sukulaistalossa orpo Juha kasvoi ulkopuolisena. ”Hän ei ol-

lut renki eikä poika.” Hänen ei sallittu olla pirtissä talon työläisten kanssa eikä kamarissa, jossa isäntäväki asui, vaan yksinään pakarissa. ”Mukana kulki ainainen pelko siitä, ettei osaa tehdä sitä, mitä on tehtävä.” Kun Juha ei pystynyt itseään puolustamaan, hän sai syyttömänä päälleen rippikoulusta tutun Kustaan kepposen. Isäntä uskoi sen vaarantavan hänen asemansa yhteiskunnan luottamusmiehenä ja vihaisena työnsi Juhan pois talosta: ”Kas tuota tietä noin, mistä olet tullutkin.” Juhan ajelehtiminen päättyi taloon, jonka väkeä kohtaan Juha ”tunsi vierautta”. ”Nämä olivat köyhiä, hiukan kavalialta ihmisiä.”

Kirjaa lukiessani toivoin, että Juha tapaisi edes yhden häntä kohtaa oikeamielisen ihmisen. Kotipitäjäläisten ulkopuolelta sellainen tulikin, tukkipomo Keinonen, joka otti Juhan puulaakiinsa ja maksoi hänelle sovitun palkan kuten muillekin tukkilaisille. ”Jussin elämässä ei ollut eikä tullut toista tapausta, jolloin hän näin selvästi olisi saanut oikeutta.” Jussi tunsi Keinosta kohtaan ”liiallista luottamusta”. Kun hän pelasi rahansa, Keinonen ei tullutkaan pelastamaan. Jussi pysyi kuitenkin Keinosen tukkilaisporukassa tämän salaperäiseen kuolemaan saakka ja sen jälkeen palasi kotipitäjäänsä.

Juhasta tuli torppari, hän nai piika Riinan ja lapsia syntyi. ”Epäilemättä oli Suomen torpparilaitoksessa jo siihenkin aikaan yhtä ja toista epäkohtaa.” Työpäivän pituus oli viisitoista tuntia ja töitä tehtiin säiden mukaan. ”Kun tuli poutia, torpparien omat rukiit varisivat, kun äijien piti olla talossa.” Työmaalle kuljettiin jalan virstoja konttia ja sirppiä kantaen. Tiet olivat niljakkaita tarpoa syksyllä kyntöaikoina. Vanheneva Juha oli ilta illalta väsyneempi.

Riinalla oli ”synnynnäisesti velto luonne”. Hän oli ollut ”huono piika, mutta piikakin pyrkii aina naimisiin ja hänestä tuli vieläkin huonompi mökin akka”. Ville-poika sairastui ja kuoli, samoin Riina. Juha oli hakenut heille apua ja saikin ”jonkinlaista myötätuntoa ja naapureiden roppivaroja”, mutta rahat eivät riittäneet apteekeen lääkkeisiin.

Riinan eläessä ”pirtissä asui puute, nyt siellä asui lievä, mutta oikea kurjuus”. Hevonen oli lopetettava, eikä lehmästä juurikaan herunut maitoa. Juhan marjastamisella ei suuria ansaittu. Toivolassa nähtiin nälkää. Sitten tapahtui jotain ennenkuulumatonta. Juha alkoi saada kirjeitä ja *Kansan Lehteä* Tampereelta, jonne vanhin poika oli hakeutunut vossikaksi. Sanomalehden jutut

puhuivat ”köyhyydestä jonkinmoisella ylpeydellä tai sitten imelällä hempeydellä”. ”Ei Juha niistä innostunut.”

Alkoi kansallinen kärsimyksen jakso, sortovuodet. Juhan kärsimykset eivät silloin olleet ”sen kummempia kuin ennenkään. Juhan tapainen väki ei parhaalla tahdollaankaan olisi päässyt selvälle, mikä Suomen kansan asemassa nyt yhtäkkiä olisi ollut niin erinomaisen synkkää.” Saavutamalleen äänioikeudelle ei Juha antanut suurta arvoa, eikä hän ensimmäisissä vaaleissa äänestänyt. Niihin aikoihin hänen yksityinen elämänsä oli vaikeimmillaan, vuotta ennen kuolemantapauksia.

Suurlakon jälkeen työväenliike pääsi suureen vauhtiin. Ei suurlakko eivätkä agitaattorit saaneet Juhaa liikkeelle. Sen sai aikaan yksinäisyys ja elämän tyhjyys. ”Autio pirtti ei tuntunut kodolta”, ei ollut ”huushollin taakkaa”. Sen kantaminen oli ollut raskastakin, mutta ”hänen elämänsä oli kumminkin täyttä sitkeätä elämistä, köyhää ja ajatuksetonta”. Juha alkoi liikkua kyläläisten parissa, vaikka heistä kukaan ei koskaan ollut hänelle ”ehjästi mitään hyvää suonut, ei köyhät eivätkä rikkaat”. ”Ei missään eikä kenestäkään Juha ollut koko elämänsä aikana tavannut oikeata toveria.”

Syttyi maailmansota ja idässä romahti. Suomessa alettiin puhua ”itsenäisyydestä”, josta Toivolan Juha tuskin mitään ymmärsi. Hän oli ”jostain käsittämättömästi syystä erikoisen sietämätön ja vihattu talollisten kesken. Hän ei nyt omasta puolestaan niin kovasti vihaa talollisia.” Juha alkoi ”täydesti elää vallankumouksen hengessä punakaartilaisena”. ”Tämä on vallankumous, minä olen vallankumouksellisia.” Juhan mieleen sävähtää kauhistava tunne, että hän ei enää voi palata entiselleen. Punakaartilaisten paikallinen johtaja Heino alkoi käyttää Juhaa hyväkseen joittenkin askareitten toimittamisessa, ja köyhä Juha suostui saadessaan niistä vähän rahaa.

Heino tiesi sinä päivänä rintaman jo murtuneen ja lähetti Juhan Paitulaan ”pitämään silmällä ettei se lahtari pääse pesästänsä” ja kehotti, Juhan sitä kysyessä, ”naurahtaan omituisen äänestä” ottamaan kiväärin mukaan. Juha lähti kiväreineen Paitulaa kohti. ”Sehän on ollut Jussin kohtalo kautta hänen elämänsä, ettei kukaan ollut hänestä huolinut. Kaikki hänen yrittelynsä ovat aina tulleet ikäänkuin sopimattomaan aikaan, sille ei voinut mitään ei Jussi eikä muut ihmiset.” Juhan lähestyessä Paitulaa hän näki ohiajavia kapinallisten rekiä. Häneltä kysyttiin ”salasanaa”,

jota ei hän tiennyt, ja hänet komennettiin pysymään paikallaan. Lopulta Juha näki, kuinka yksi ohiajavista reistä poikkesi Paitulaan, ja hetken kuluttua mahtava talollinen pyssynperällä ohjattiin rantaan päin. Pian sieltä kuului laukauksia.

Juha palasi takaisin hakemaan vajaan jättämänsä kivääriä. Rantatörmällä hän näki Paitulan isännän ruumiin. ”Juha pelkäsi kovasti ja ajatus tapaili puolustusta.” ”Juha kaarsi ruumiin ohitse. Kurotti kiväärinsä sen sivuun niinkuin jonkun käskystä – ja sitten juoksujalkaa pois päin.”

Kuulustelut alkoivat. ”Juha tuntee vahvasti ettei hänen lopulla elämällään enää tule olemaan muita pyyteitä kuin saada elää itseksensä. On sentään hyvä ettei hän ole tehnyt kenellekään pahaa.” Loppuselvityksen sekasortoisessa tilassa ”koko paikkakunnan väessä ei ollut ainoatakaan, joka olisi ollut myötätuntoinen Juhaa kohtaan”.

Kirjailija päättää oraakkelimaisesti: ”Oikeus ja väärä, syyllisyys ja syyttömyys ovat tälle tilalle, tälle arvotilalle äärimmäisen vieraita kysymyksiä.” Sillanpää, myöhemmin Nobel-palkittu mestari, joutui *Hurskaan kurjuuden* takia risituleen. Hänen tyylitaituruutensa tunnustettiin, mutta kenen puolella hän oli. Häneltä kysyttiin, eihän hän nyt ”hurskaudella” tarkoittanut samaa kuin raamattu Raamatun kielellä hurskas on yhtä kuin oikeamielinen. ”Sitä minä juuri tarkoitin”, kerrotaan hänen vastanneen.

Synnyin itsenäistyneeseen Suomeen ja silloisen tavan mukaan kotona. Olin kuitenkin niin heiveröinen, ettei luultu minusta tulevan eläjää tähän maailmaan. Piti suorittaa hätäkaste. Meillä oli silloin palveluksessa Mari, joka tarjoutui ilomielin kummiksi. Sain hyvän kummitädin. Yhteytemme säilyi hänen kuolemaansa saakka. Vasta kun oli vähän aikuisempi, Mari itse kertoi taustastaan. Hän oli kotoisin Savosta, mennyt naimisiin ja odotti lasta, kun mies ammuttiin kapinallisena. Hänestä tuli ”punasen leski”. Lapsi oli jätettävä sukulaisten hoivaan ja lähdeittävä työnsä kuun etelämmäksi. Näin hän osui meille.

Kapinan ratkaisevat taistelut oli käyty Tampereella. Murheellinen, kansaa jakava lähihistoria jätti jälkensä. Muistan kotikaupunkini ilmaston kaunaisena. Meille lapsille ei asioiden taustoja selitelty, enkä ainakaan minä osannut sellaisia kyselläkään. Paras ystäväni Terttu ei päässyt kanssani oppikouluun, vaikka itse kaiketi olisi halunnutkin. Hän oli vanhempiensa ainoa lapsi ja isä hyvätuloinen ammattimies, joka löi nyrkkiä pöy-

tään: ”Herraa ei minun lapsestani tule.” Surin tilannetta, mutta siihen oli tyydyttävä. Tampereella asiat vain olivat sillä tolalla.

Hurskas kurjuus kuvasi Juha Toivolan, yhden ihmisen, elämäntähtä. Ilmeisesti jo silloin, melkein lapsena ymmärsin lukemani kautta jotain siitä vääjäämättömyydestä, jolla ihmiset ovat siidottuja omiin lähtökohtiinsa, yhteisönsä henkiseen ja taloudelliseen köyhyyteen ja yleensä niihin yhteiskunnallisiin olosuhteisiin, jotka kulloinkin sattuvat ympäröivässä yhteiskunnassa vallitsemaan.

Runo antaa voimaa

Otto Manninen: Kallioonlyöjä, Säkeitä II (WSOY, 1910)

Lukion kirjallisuustunnilla opettaja selitti, että aika jossa kirjailija itse elää, vaikuttaa hänen tuotantonsa. Jos haluaa todella perehtyä kirjailijan tuotantoon, on tätä aikaa tunnettava. Parhaiten kai ihminen tuntee omaa aikaansa, tuumin. Valitsisin jonkun oman aikani kirjailijan ja sellaisen, jolla olisi niin vähän tuotantoa, että jaksaisin sen kokonaisuudessaan lukea.

Oppikirjamme, E. A. Saarimaan toimittama *Lukemisto uudempaa suomalaista kirjallisuutta* (1936) esitteli kronologisesti neljäkymmenen kirjailijan tuotantoa alkaen vuonna 1826 syntyneestä A. Oksasta päättyen 1902 syntyneeseen Kaarlo Sarkiaan. Löysin kirjan loppupuolelta Helsingin yliopiston suomen kielen lehtorin Otto Mannisen (1872–1950), jolla oli vain kolme teosta: *Säkeitä I* (1905), *Säkeitä II* (1910) sekä *Virrantlyven* (1925), kaikki runokirjoja. Kirjailijan nimi vaikutti arkselta, mutta taito kääntää Molieria, Iliasta ja Odyssseijaa antoi sille hohtoa.

Sain odottaa pitkään ennen kuin opetuksessa päästiin Manniseen. Opettaja luki ääneen Joutsenia ”... yli soiluvan veen ne sousi, ne aallon ulpuina ui / kun aurinko nuorna nousi, yöt pohjan kun punastui...” Säkeistö säkeistöltä hän tuntui kuin liukuvan pois, ehkä lapsuutensa maisemiin, olihan hänkin kuten Manninen kangasniemeläisiä. Luokka kuunteli hiirenhiljaa. Eteen piirtyi vangitseva kuva luonnosta, jossa kuulin musiikkia. Se oli silloin ykkösharrastukseni. Lopetettuun opettaja kysyi kuin itseltään: ”voiko tätä joku kauniimmin sanoa?” Kauneutta – juuri sitä halusin elämäni.

Nuoret lukivat siinä elämänvaiheessaan erityisesti rakkausrunoja. Sellaisia kirjoittivat Harma- ja, Kailas, Koskenniemi ja Hellaakoski. Kyllä heidänkin runoistaan pidin, mutta Mannisen runot sopivat minulle paremmin. Ne eivät olleet heti avoinna, vaan edellyttivät niiden äärellä viipymistä ja ajattelemista, kuten vaikkapa *Leikkivä liina*: "... rientäjän kaukana tiellä / viimeisen näen. Liinako vielä / vilkahti ahteessa mäen? / ... Ahdistaa sydänalaa / pistävä piina: milloinka palaa, / milloin, se leikkivä liina...?" Onnellisuuden etsintään vastasi runo *Onni*: "...ei onni ole varma, vauras / on onnen onni aivan muu / sees hetki / kupla kuuras, hauras..."

Elettiin jatkosodan aikaa, elokuuta 1942. Suoritin syksyllä alkavan sosiaalihuoltajakoulutuksen edellyttämää esiharjoittelua Seinäjoen piirimielisairaalaissa. Olin saanut keväällä ylioppilaslahjana tädiltäni hänen erääntyneestä henkivakuutuksensa rahan toivomuksella, että ostaisin sillä jonkun mieleisen kirjan. Vapaapäivänä lähdin jalan kauppalaan. Matkaa oli runsas kolme kilometriä. Kirjakaupasta löysin Mannisen kirjan *Säkeitä II*, ja minusta tuli sen onnellinen omistaja. Paluumatka takaisin sairaalaan kävi voimille. Laahustin eteenpäin, mutta lopulta oli pakko levähtää ja asettua pitkäkseen tienvierustan pelolle. Voimieni vähäisyydessä ei ollut ihmettelemistä, sillä ruoka oli heikkoa ja sitäkin riittämättömästi. Maan ruokavarastot olivat tyhjenemässä, ja se mitä vielä oli, sen tarvitsi armeija. Eräänä sunnuntaina esimerkiksi päivälliseksi sairaalan henkilökunnalle tarjottiin vain pala leipää ja suolasilakka. Sairaalaan kiersi huhuja, että potilaita kuolee nälkään. Huhut pitivät paikkansa. Tästä Seinäjoen surullisesta vaiheesta on myöhemmin esitetty dokumentti TV:ssä.

Siinä pellolla maatessani avasin kirjapakettini, hyväilin kirjan pehmeitä kansia ja ihailin sen kevyttä painoa. Sitä jaksoin makuullakin pidellä käsissäni. Aloin lukea ja välillä ihailin ylläni kaartuvaa sinistä taivasta. Pysähdyin runoon *Kallioon-lyöjä* ja imin itseäni sen jokaisen sanan. Osaan vieläkin sen ulkomuistista. "Kun nääntyviksi kauas / näät veljes aavikkoon / kohottaa tohdi sauvas / lyö lähde kallioon / Kovimpaan kallioista / lyö ihmissydämeen / niin korven kulkijoista / saa moni virvokkeen. / Se tee. Vaikk' erämaassa / iäti itse käyt / luo taivaanrannan taa sa / ihanat vuorten näyt / Ja outona jos pysyy, / kuss'uinuu kerran luus, / vain kuolo hautaa kysyy, / ei kuolemattomuus." Runon luettuani tunsin vertynee-

ni. Nousin ylös ja määrätietoisesti askelsin takaisin sairaalaan.

Runo tuli minulle merkittäväksi ilmeisesti siksi, että se iski suoraan silloiseen elämäntilanteeseen. Sain varmuutta valitsemalleni uralle. Sosiaaliala ei silloin ollut jäsentynyt työalaksi. Sosiaalityötä ammattina ei tunnettu. Vanhemmiltani oli kysytty, kannattiko kouluttaa lapsi ylioppilaaksi saakka. Eivätkä he sellaista uravalintaa tyttärelleen toivoneetkaan. Pystyisikö sillä edes ansaitsemaan toimeentulon, he aprikoivat.

Nyt pohdin, näinkö runon kautta, että yhteiskunnassa on ja tulee aina olemaan ihmisiä, jotka eivät selviä ilman ulkopuolista apua. Yksi auttamisen muodoista on sosiaaliala. Runo osoitti, että auttaja toimii taustalla ja voi tuntea itsensä riittämättömäksi. Työ on usein hiljaista aherrusta ilman kiitosta ja julkisuutta. Tärkeintä on auttajan pyrkimys luoda toivoa kärsivien elämään.

Runo kannustaa tekoihin

Mirkka Rekola: Lävitse ja Tietyö, Tunnit (WSOY, 1957)

Maatalon punainen pääty kylpi kesäauringossa. Jo kaukaa huomasin sen pihapiirissä omenapuiden alla valkoisen möykyn. Mikä se oli? Tultuani lähemmäksi näin lastenvaunut, joiden kuomu oli peitetty valkoisella harsolla. Jos olisin rohjennut kurkistaa sen sisään, olisin kohdannut uinuvan runoilijan. Saatuaani talon emännältä maitohinkkini täyteen, niita niksautin tavallista syvempään ja kysyin: mikä on vauvan nimi? Mirkkahan se on. Mirkka! En ollut koskaan kuullut sellaista nimeä. Johtuiko se pirkasta, Pirkkalassa kun oltiin? Kun pääsin takaisin kesämökillemme, etsin paperinukkelaatikkoni, hinkkasin pyyhekumilla yhden nukan takaa nimen pois ja kirjoitin Faber-lyijykynällä korkein kirjaimin M I R K K A. Olin aikaansaannokseeni tyytyväinen.

Kapinasta oli kulunut jo vuosia, mutta edelleen kotikaupunkini Tampere oli kuin kahtiajakautunut. Oltiin punikkeja tai lahtareita. Etsiesäni omaa paikkaani jouduin kyselemään, kummalle puolelle kuulun vai voinko jäädä keskelle tai hypätä sivuun? Mirkka Rekola (1931–2014) kertoo pohtineensa samoja asioita. Tampereella hengitettiin tehtaanpillin tahdissa – seitsemältä sisään, neljältä ulos. Tehtaissa työskentelivät oikeat tamperelaiset. Meidän kummankaan perheet eivät kuuluneet tähän ryhmään.

Muistikuvani talvisodan Tampereesta on kuin muurahaiskeko, jossa kaikki ahersivat, jotta sodasta olisi selvitty. Raja-aitojen kaatuminen ihmisten väliltä, vihan ja epäluulon väheneminen avasi minulle huikaisevia tulevaisuuden näkyjä. Erilaiset ihmiset pystyvät yhteistyöhön, voidaan antaa anteeksi, voidaan olla suvaitsevia.

Mirkka Rekola ei talvisodan murroksesta kerro. Hänen kohdallaan elämä kärjistyi tyrmistytävästi jatkosodan lopulla. Isä oli siirtynyt *Aamulehdestä Rintamamieslehd*en päätoimittajaksi. Lehti lakkautettiin, sen päätoimittaja määrättiin kolmeksi vuodeksi Turun lääninvankilaan ja perhe uhattiin karkottaa Siperiaan. Voin vain aavisella, miten tärkeää näin ahdistavassa tilanteessa oli lukea ja kirjoittaa. Ensimmäisen runokokoelmansa, julkaisemattoman *Vaietut vasket*, 13-vuotias Mirkka lähetti isälleen lahjaksi vankilaan.

Mirkka Rekola ei selitä runojaan. ”Runot selittävät itse itsensä”, hän sanoo. Lukijalle, jonka hän kertoo aina tarvitsevansa, jää vapaus lukea, ymmärtää ja tulkita runo omista lähtökohdistaan käsin.

Rekolan toinen julkaistu runoteos *Tunnit* ilmestyi vuonna 1957 – samana vuonna siirryin vastaperustetun organisaation, A-klinikkasäätiön työnohjaajaksi. A-klinikoilla kokeiltiin ja kehitettiin uudenlaista työmuotoa alkoholisteille. Siihen saakka nimenomaan alkoholistien katsottiin tarvitsevan laitoshoidoa, joka merkitsi eristämistä huoltolaan jonne lähettäminen tapahtui usein lain pakolla. Yleinen mielipide piti alaa lähes toivottomana. Mitään positiivista tuskin saataisiin aikaan, ”juoppo mikä juoppo”.

A-klinikka edellytti asiakkaiden hakeutuvan sinne vapaaehtoisesti, ja organisaatio toimi itsenäisesti ilman kytköksiä laitoksiin, ei huoltoloihin eikä mielisairaaloihin. Muutos silloisesta sekä sosiaalihuollon että terveydenhuollon laitosvaltaisuudesta oli iso. Sitä ei suinkaan aina pidetty tervetulleena, vaikka jotain uudistusta alalle haluttiinkin. Konfliktteita ei voitu välttää. Sosiaalihuollossa A-klinikan työotetta pidettiin ”pumpulissa pitämisenä”, terveydenhuollossa ”epärealistisena”. Kokeilua seurattiin epäluuloisena. Tuleekohan siitä mitään? Tällaisessa tilanteessa A-klinikkatyöntekijät olivat lujilla.

A-klinikan tiimillä oli kokemusta ja tietoa vähän, mutta sitäkin enemmän innostusta. Riskipaineet ja pelot olivat tuttuja. En etukäteen suunnitellut, että yrittäisin avata lukkiutuneita työtilanteita lausumalla jotain runoa. Ne tilan-

teet syntyivät aivan spontaanisesti, jonkinlaisena sisäisenä sysäyksenä, ja ehkä juuri sen vuoksi ne vaikuttivatkin myönteisesti. Rekolan aforistiset, sisältörikkaat runot olivat jääneet helposti mieleeni. Sellainen oli esimerkiksi *Lävitse*: ”Näin ei kukaan kelpaa matkalleen. / Ei ajaessa / hevosen silmiin käy katsominen / On pakoa pelko että hajoaa / jokainen hetki pelkoon. / Ellen karrata / lävitse jylhän sateen / ellen höllin suitsin / pysy satulassa/tulen huomispäivään liian myöhään.” Työ oli joskus keskeytettävä, koska oltiin innostuttu liikaa ja edessä oli kasapäin esteitä. Kun työn suunta kuitenkin tuntui oikealta, toivorikasta mielialaa oli kaiken uhalla ylläpidettävä. Masentuneita työtovereitani yritin rohkasta runolla *Tiettyö*: ”Vielä on kerällä tie / kätöksä suuntaa uutta / peitossa ryteikön risun / pelkkää mahdollisuutta / Vieritän vaarallisesti / varoitatan silmiänne /asetan punaisen lyhdyn / tiettyön merkiksi tänne.”

Ennakkoluulo totuuden esteenä

Hanns Lilje: Pimeässä laaksossa (1952; käännösteoksesta *Im finstern Tal*, 1947)

Auttavien ammattien keskeisenä koulutustee-manana 1950–1960-luvuilla oli työntekijän ja hänen asiakkaansa, potilaansa, huollettavansa, miksi häntä sitten kutsuttiinkin, kohtaaminen ja toimivan hoito-/huoltosuhteen luominen ja sen käyttäminen yhdessä asetetun tavoitteen saavuttamiseksi.

Usein käytettiin käsitettä haastattelutaito. Apua tuottava haastattelu on molempien osapuolten, haastateltavan ja haastattelijan, aktiivista vuorovaikutusta, yhteistyötä, ja haastattelu on nähtävä auttamistapahtuman kokonaisuuden muodostamaa taustaa vasten. Se on dynaaminen, itse huoltotilanteesta elimellisesti kasvava prosessi. Kysymys on dialogista, joka on tavallaan keskustelujen summa.

Sosiaalityöntekijät saivat kirjallista tietoa haastattelusta lähinnä anglosaksista maista. Tunnetuin teos Annette Garretin *Interviewing, Its Principles and Methods* (1953) käännettiin ruotsiksi ja sitä käytettiin meilläkin. Myös suomenkielillä julkaistiin käyttökelpoista tekstiä, josta on erityisesti mainittava Lauri Tarvaisen *Haastattelu* (teoksessa Mervi Ahla & Lauri Tarvainen: Henkilökohtainen huolto, WSOY 1959) Haastattelutaitoa ei voida oppia yksinomaan kirjois-

ta, vaan se edellyttää aina osallistumista elävään työhön asiakkaiden kanssa. Sekä kansainvälisesti että meillä opetuksessa käytettiin todellisista auttamistilanteista kirjoitettuja huolto-/hoitokertomuksia. Yksi haastattelun osanen, kuunteleminen ja kuuleminen, oli vaikeutensa vuoksi erityisesti esillä.

Olin aktiivisesti mukana sosiaalityön ja sen rinnakkaisalojen koulutustoiminnassa. Omiin luentoihini ja työnohjauskusteluihini sain yllättäen merkittävän yksityiskohdan haastattelijan ennakkoluulojen vaikutuksesta haastatteluprosessiin Hanns Liljen pienestä kirjasta *Pimeässä laaksossa*. Tämä ulkoasultaan vaatimaton teos osui käteeni vanhempieni kirjahyllystä joskus 1950-luvun lopulla.

Hanns Lilje (1899–1977), saksalainen teologi, myöhemmin Saksan ev. lut. seurakuntien yhteinen piispa ja kansainvälisen ekumenian merkkihenkilö, oli ollut natsien pidättämänä Berliinin vankilassa. Näistä kokemuksistaan hän kirjoitti edellä mainitun kirjasen, ja siitä tuli monelle kielelle käännetty muistelmateos. En tiedä, miksi suomenkielisessä painoksessa ei mainita suomentajan eikä painopaikan nimeä.

Lilje hoiti Berliinissä papillisia tehtäviään. Hän saarnasi, piti hengellisiä kokouksia ja toimi monen natsien pidättämän ja sittemmin teloitettaman kristityn sielunhoitajana. Hän ei osallistunut poliittiseen toimintaan, mutta hänen raamattuun perustuva julistuksensa oli räikeässä ristiriidassa natsien puheiden ja tekojen kanssa. Lilje tiesi, että häntä seurattiin, eikä vangitseminen epäilytynä vehkeilystä Hitleriä vastaan ilmeisesti tullut yllätyksenä.

Kirjan kuvaus vankilan olosuhteista ja vankien kohtelusta oli karmea luettavaa. Vankien kuulustelut tapahtuivat määrääjoin, yleensä yöllä. Pääkuulustelijaa tohtori Neuhausia Lilje kuvaa näin: ”Neuhaus oli itse asiassa todella demonisen taitava ja tämä hänen taitavuutensa herätti minussa äänettömän, mutta selvästi tunteen kauhun. Minun tapauksessani oli kysymys katolasta yrityksestä murtaa henkinen vastustuskykyni, että olisin päästynyt suustani yhdenkin harkitsemattoman, kohtalokkaan sanan järjestyksestä, joka toimi paljon peitetymmin, mutta samalla sellaisella hiuksenhienolla tarkkuudella, että se jättää varjoon mestarillisimman, leikkauksveitsiä käsittelevän kirurgin.” Omista vastauksistaan Lilje mainitsee: ”Mitä itseäni tulee, niin noudatin aivan yksinkertaista menettelyta-

paa, joka osoittautui hyväksi. Kaikki mitä sanoin, oli täysin totuudenmukaista.” Hänen toivottiin paljastavan uusia Hitlerin ja natsivallan vastustajia. Lilje jatkaa: ”Silloin kuitenkin, kun oli kysymyksessä joku muu kuin minä vastauksissani epäröin ja viivytin, jolloin sain haastattelijani oikean raivokohtauksen valtaan. Oli itsestään selvää ettei Gestapo voinut hyväksyä senlaatuista ritarillisuutta. Ja niin olenkin sitten niissä kysymyksissä, jotka koskivat toisia enemmän kuin itseäni saanut tuntee tämän kyselytaidon tavatonta osumistarkkuutta. Se oli todella demoninen taito myös sikäli ettei se ollut vaan kohtalokkaan älykstä, vaan aivan odottamaani, myös aavistamattoman typerää. Se oli taito, jolla oli sokea pilkku silmässä. Tämän kuuluisan, hengenheimolaistensa suuresti ylistämän kuulustelijan kysymystekniikasta kävi ilmeiseksi, miten kiero ihminen saattaa joutua sellaiseen pisteeseen ettei hän ajoittain kerta kaikkiaan pysty näkemään eikä kuulemaan totuutta. Nauhausin äärimmäisen mutkikkaaksi kehitetyllä näennäisesti kerrassaan kuolettavan varmalla kuulustelumetodilla oli eräs perustavaa laatua oleva puutteellisuus: ennakkokuuloisen asennoituminen.”

Tänään voi tuntua, että edellä kuvatun Hanns Liljen tekstin vetäminen esiin auttavien ammattien haastattelutaidon yhteydessä on liian kaukaa haettu ja esimerkkinä äärimmäinen. En muista sitä käyttäneenikään opetustilanteissa. Mutta minut se herätti aikanaan pohtimaan ennakkoluulojen olemassaoloa ja vaikutusta. Ennakkoluuloja on meillä kaikilla. Niiden tunnistaminen ja kurissapitäminen edellyttää jatkuvaa itsetutkistelua ja kamppailua. Luottavaisessa ihmissuhteessa niistä keskustelu voi auttaa niiden jonkinlaiseen hallintaan saamisessa.

Toimiessani haastattelutaidon opettajana ja ohjaajana opetustilanteet olivat yleensä niin lyhyitä, että ennakkoluulojen käsittely jäi usein vain maininnan asteelle. Ajan pituudella ei sinänsä ole merkitystä, kunhan osapuolet tietävät, kuinka paljon aikaa on. Lyhyt aika tiivistää keskustelua ja luo siihen määrätietoisuutta. Työnohjaustilanteissa riippui kuitenkin ohjattavan valmiudesta ja työnohjaajan taidosta, kuinka pitkälle ohjattava omien ennakkoluulojen tunnistamisessa ja hallitsemisessa pääsi. Sen voin hyvällä mielellä kertoa, että silloisista haastattelutaitoa opiskelleista sosiaalityöntekijöistä ei tullut kuulustelijoita, vaan asiakkaansa kanssa luottamukselliseen vuorovaikutukseen pyrkiviä auttajia.